

УДК 94(4Укр)"17"(092)

Є. М. Страшко

Освітня та просвітницька діяльність Георгія Кониського

У статті розглядаються основні віхи творчого шляху Георгія Кониського як студента, викладача, науковця та релігійного діяча Києво-Могилянської академії. Аналізуються його освітня діяльність по підготовці православних священників і практика запровадження гуманістичних ідей у релігійне середовище. Дано оцінку просвітницької традиції архієпископа Георгія Кониського, його соціальної концепції людського блага та морального ідеалу суспільного життя.

Ключові слова: архієпископ Георгій Кониський, освітня діяльність, просвітницька ідеологія та традиція, православна церква, академія, семінарія, єпископія.

В статье рассматриваются основные вехи творческого пути Георгия Конисского как студента, преподавателя, ученого и религиозного деятеля Киево-Могилянской академии. Анализируется его образовательная деятельность по подготовке православных священников и практика внедрения гуманистических идей в религиозной среде. Дано оценку просветительской традиции архиепископа Георгия Конисского, его социальной концепции человеческого блага и морального идеала общественной жизни.

Ключевые слова: архиепископ Георгий Конисский, образовательная деятельность, просветительская идеология и традиция, православная церковь, академия, семинария, епископия.

The article is devoted to creative work of Georgiy Konyskiy as a student, professor, scientist and religious person of Kyiv-Mohyla Academy. His educational activity and practical experience are analyzed in the article. His social conception of human weal and moral ideal of social life are estimated.

Key words: archbishop Georgiy Konyskiy, educational activity, enlightenment ideology and tradition, Orthodox church, academy, seminary, episcopate.

XVIII ст. називають "епохою Просвітництва" або "віком Розуму". Ця історико-культурна характеристика накладається, насамперед, на відому періодизацію: бароко, рококо, класицизм. А з іншого боку, маємо передусім усвідомити, що XVIII ст., як "вік Розуму", був періодом дійсно визначних епохальних відкриттів у галузі науки та суспільної думки. За філософсько-антропологічними характеристиками XVIII ст. стало добою формування Людини нового типу – Homo Novus.

Насамперед, це людина з раціоналістичним світобаченням, де розум, що творить, визнає решту ментальних пріоритетів; людина динамічна та "відкрита" до ціннісних домінацій; людина з високою особистісною самосвідомістю, що творчо осмислює та розвиває традиції [1].

Саме таку людину культурно-особистісного типу – визначного діяча України та Білорусі XVIII ст. репрезентував архієпископ Могильовський, Мстиславський та Оршанський Георгій Кониський. Він жив у переломну добу, котра поклала край безмежному пануванню теології в думках людей. Філософ, поет, ректор Києво-Могилянської академії, проповідник – усі ці якості природньо інтегрувалися в своєрідний моноліт у його неординарній особі та оригінальному творчому доробку. Він народився та сформувався як особистість в Україні, однак волею обставин ніс свою духовну службу на теренах білоруських земель, серед білоруського населення, де максимально реалізував власний досвід.

Обмежені рамки статті не дозволяють всебічно проаналізувати історіографію зазначеної теми. Можна лише стверджувати, що протягом двох століть навколо постаті Георгія Кониського ніколи не існувало інформаційного вакууму, його ім'я постійно залишалося на сторінках наукових видань. У працях XIX ст. здебільшого висвітлювалася викладацька та суспільно-проповідницька діяльність Кониського [2]. Хоча змушені констатувати, що до певної міри складалася й історіографічна традиція затінення Георгія Кониського такими фігурами, як Феофан Прокопович і Григорій Сковорода. Одним із доказів може бути той факт, що М. С. Грушевський у своїй монографії "З історії релігійної думки на Україні" чомусь "забув" навіть згадати про Георгія Кониського [3].

У XX ст. історіографічні акценти подекуди змістилися у площину філософських поглядів Г. Кониського, що цілком виправдано, оскільки академічний філософський курс лекцій Георгія Кониського для свого часу був одним із найбільш досконалих і новаторських [4]. Окрім того, протягом означеного часу не зникає інтерес дослідників щодо його можливого авторства "Історії Русів" [5]. З набуттям незалежності України у вітчизняній історичній науці активно досліджуються філософські погляди Георгія Кониського, почасти у контексті аналізу творчості інших вчених Києво-Могилянської академії. І все ж натомість актуальними залишаються: академічне видання філософського [6], релігійного і літературного доробку Георгія Кониського [7, с. 551]; сучасний та творчий аналіз його історіософії та проповідницької діяльності.

Коротко зупинимося на основних віхах життєвого шляху Георгія Кониського та значенні Києво-Могилянської академії в його особистісному формуванні.

Колыбель – Нежин, Киев – мой учитель;
Я в тридцать восемь лет сделался святитель.
Семнадцать лет боролся я с волками,
А двадцать два как пастырь отдохнул с овцами.
За претерпенные труды и непогоду
Архиепископом и членом стал Синоду.
Георгий именем, я из Конисских дому,
Коню подобен бывал я почтовому...

Так образно й стисло описав свій життєвий шлях архієпископ Білоруський Георгій Кониський у епітафії незадовго до смерті. Георгій (світське ім'я Григорій) народився 20 листопада (1 грудня) 1717 р. в м. Ніжині, і належав до старовинного роду, котрий із середини XVII ст. займав помітне та стабільне положення в соціальній структурі Лівобережної України. "Но это видное положение Конисские занимают не в среде дворянства, а среди нежинского посполства... Не казачество, а магдебургское право было сферою деятельности Конисских" [8, с. 43]. Вірогідно, що грамота 1659 р. Єремію Касьяновичу Кониському (першому з відомих нам Ніжинських Кониських) від польського короля Яна Казимира не давала права на шляхетство [9, с. 44,72]. А тому рід Кониських у XVIII ст. – це представники "нових людей", котрі внаслідок реформ Петра I мали перспективи просування по службовій драбині на підросійських українських землях. "Нові люди" перебували у соціальних суперечках із родовою знаттю, підтримували абсолютизм і освічену монархію. Безсумнівно, така історична ситуація впливала на формування Кониського, його ідеали та вчинки.

Про дитячі роки Георгія не збереглося жодних відомостей. Знаємо лише, що в одинадцять років, після закінчення початкової полкової школи, його віддають на навчання у Києво-Могилянську академію. Відзначимо основні віхи академічного шляху Кониського: він пройшов шлях від студента (1728–1743), до професора піітики (1744–1747), філософії (1747–1751), богослов'я (1751–1755), а також посад префекта (1747–1751) і ректора академії (1751–1755).

Третина життя Георгія Кониського минула у стінах Києво-Могилянської академії. Це були роки його дитинства, юності, розквіту творчих сил і формування творчої індивідуальності. Його навчали чудові викладачі, послідовники прогресивних ідей Нового часу: Стефан Калиновський, Сильвестр Кулябка, Михайло Козачинський,

Симеон Тодорський. У 1747 р. митрополит Київський Тимофій Щербацький, помітивши значні успіхи молодого професора, сприяв переводу Георгія на кафедру філософії з наданням останньому посади префекта академії. За час роботи на кафедрі Кониським було прочитано два філософські курси. Науковий доробок Георгія Кониського свідчить про помітний прогрес у розвитку соціального і філософського знання у XVIII ст. Істотним методологічним зрушенням й відходом від існуючої парадигми став принцип Кониського "розведення" божественного (наявність якого визнає учений) і природного. У праці "Моральна філософія, або етика" Кониський намагається показати активний характер людської діяльності й поведінки, які визначаються "свободою волі". Автор визначав волю "як царицю", але вона "сама собою несвідома й недосвідчена", а тому розум внаслідок взаємодії з волею зумовлює відповідні людські дії [10, с. 130]. Уперше в українській науковій літературі Кониський дав глибокий аналіз механізмів людської діяльності, який досить близький до сучасного розуміння цієї проблеми [11, с.131]. Георгій Кониський зміг гармонійно поєднати у собі релігійного діяча та науковця, котрий прагнув нових знань. За словами М. Лінчевського, саме завдячуючи рівномірному поєднанню і розмежуванню науки та віри, Кониський став представником нового напрямку в академії у викладанні філософії [12, с. 538].

У 1751 р. Кониський був призначений на посаду професора богослов'я. До викладання нового академічного предмету він поставився з такою ж старанністю, як і до попередніх, демонструючи потужний інтелект і творчі можливості. "Что за ум, что за познания во всех тогдашних науках, что за способность, что за ревность к своей профессорской деятельности были у Георгия Конисского, это ясно показывают оставленные им Философская и Богословская системы, которыми ... превзошел он всех и предшественников своих, и преемников: так они обработаны, так полны ученых сведений" [13, с. 162–163].

Для розвитку теорії поетики в Україні важливе значення мала робота Г. Кониського над академічним курсом "Правила поетичного мистецтва" (1746). Для прикладів автор в основному користувався віршами Ф. Пропоковича, палким прихильником думок якого був протягом усього життя. Сучасники високо оцінили новаторство Григорія Кониського щодо теорії та практики українського віршування. У 1747 р. на сцені академії було поставлено драму-мораліте Кониського "Воскресеніє мертвих...", у якій віддзеркалювалися соціальні антагонізми українського життя XVIII ст., свавілля козацької старшини, продажне судочинство тощо [14, с. 551].

Києво-Могилянська доба в житті й творчій діяльності Георгія Кониського завершилася, коли 14 жовтня 1754 р. помер православний єпископ Могильовський Ієронім Волчанський, і вибір духовенства Білорусі прийшовся на Георгія. 23 травня 1755 р. король Август III, не дивлячись на всі "старання" католицького та уніатського духовенства, дарував Кониському привілей на "єпископию Белорусскую, Мстиславскую, Оршанскую и Могилевскую со всеми правами епископской власти и юрисдикции, и с правом на владения разными местностями и угодьями" [15, с. 47]. 20 серпня 1755 р. він був висвячений у єпископський сан Київським митрополитом Тимофієм Щербацьким.

Зрозуміло, вектор життя Георгія Кониського суттєво змінився: почесна освітня та порівняно спокійна діяльність на посаді ректора Київської академії – одного з найпрестижніших вищих навчальних закладів як у Європі, так й у Росії, поступилася місцем напруженому та насиченому соціальними протиріччями буттю. Як в Україні, так і в Білорусі церква задавала ту вертикаль, що організовувала весь навколишній суспільний ландшафт довкілля. Особливою крапкою напруги, своєрідним нервовим збудником було ще й те, що Могильовська кафедра була єдиною православною у складі Речі Посполитої.

За словами самого єпископа Георгія, по прибутті до Білорусі він застав таких священиків, які "ни членов веры христианской не знали, ни силы закона Божия не разумели" [16, с. 57]. Тому свою діяльність Кониський почав з піклування про підготовку достойних і освічених священиків. Просвітницька традиція Києво-Могилянської академії та переконання Георгія у тому, що здатність до навчання є специфічною рисою та природною потребою людини, дозволили йому в 1757 р. заснувати в Могильові семінарію. У промові на честь відкриття семінарії Кониський виклав своє просвітницьке кредо: якщо раніше освіта була доступною лише багатим, то тепер "вам о отрасли презренныя убогих корней мещанства и даже самого поселянства сие щастие в руки досталось" [17, с. 46]. За неодноразовими зверненнями Кониського у Києво-Могилянську академію з проханням прислати викладачів, у різний час в Могильовській семінарії працювали вихованці академії Скапський, Богуславський, Григорович, Цвітковський та інші [18, с. 226]. Ця традиція не була порушена і після смерті Г. Кониського.

Поклавши початок джерелу формування освічених православних білоруських священиків, Георгій потурбувався і про просвітлення тих священнослужителів, котрі вже були у Могильові. Він створив при архієрейському будинку топографію, в якій було видруковано "Катехизис или Сокращенное христианское учение" Феофана Прокоповича з власними коментарями та доповненнями.

Протягом єпископської діяльності Кониський активно запроваджує свої гуманістичні ідеї, відкриває школи, пише і видає наукові праці, художні твори та навчальні посібники. Погляди Кониського мали прогресивний суспільний зміст і слугували подальшому поширенню просвітницької ідеології.

Відповідно до власної складеної концепції людської активності, Георгій Кониський помірковано виокремлював основні соціальні орієнтири, котрі були спрямовані на досягнення "корисного чи некорисного" у житті людини. Активність він пов'язував із суспільною діяльністю та відповідальністю людини за свій вибір і вчинки. Земна життєдіяльність людини, за концепцією єпископа Георгія, становить сенс людського блага, хоча є й вище благо, котре "приготував людині Бог" у потойбічному світі, що, натомість, не виключає необхідності земного щастя [19, с.130–131].

Принципи морального ідеалу в суспільному житті Георгій Кониський пластично та тісно ув'язував із "відданістю батьківщині й співчуттям до знедолених і нещасних", а також із динамічною діяльністю Білоруського єпископа в сімнадцятирічній "боротьбі з вовками". Цікаві відомості знаходимо у О. Пушкіна та і. Сребницького. У 1759 р. у Полоцькому воєводстві з'являється одна з католицьких місій на чолі з домініканцем Овлачинським. Вони силою відняли у православних парафіян Преображенську церкву, насильно охрещували дітей за католицьким обрядом і творили інші безчинства. Кониський писав скарги у Синод і польському королю, але вони не дали ніякого результату. І тоді Георгій вирішив особисто об'їхати свою єпархію, "дабы не показать себя не только перед бедными, гонимыми паствы своей людьми, но и перед самим нападающим наемником, видящим волка грядуща и бегающа" [20, с. 94, 58]. Архівні матеріали та документальні джерела переконливо ілюструють всебічну діяльність Кониського на захист православного населення. Так, отримавши від Катерини II грамоту до польського короля [21], Георгій у 1765 р. з'явився у Варшаві і 27 червня виголосив перед королем блискучу промову латиною, перекладену потім на європейські мови, з жаром захищаючи православних Польщі. 24 вересня 1766 р. відкрився черговий Варшавський сейм, на якому знову-таки єдиним захисником православних був Георгій Кониський [22, с. 589]. Варто згадати й такий історичний факт. Завдячуючи Кониському, було припинено багаторічну суперечку між Могильовською та Київською єпархіями за право володіння деякими монастирями, котрі знаходилися на території Могильовської єпархії, але підпорядковувалися Києву. "При других выдающихся и замечательных качествах своего ума и характера, – писав професор

Ф. Тітов, – преосвященный Георгий Конисский обладал еще и редким организаторским талантом хорошего администратора" [23, с.105]. Георгій звернувся до митрополита Арсенія Могилянського з пропозицією передати ці монастирі його "досмотру и управлению". Він вів цю справу так вміло та гарно, що Київському митрополиту нічого не залишалось, як прийняти пропозицію Кониського.

З приєднанням Білорусі до складу Російської імперії період "борьбы с волками" в житті Кониського поступився часу "отдыха с овцами". Проте межі статті не дозволяють зачепити дане питання. За іменним указом Катерини II 23 вересня 1783 р. Георгій Кониський був возведений у сан архієпископа Білоруського і члена Священного Синоду. Помер Георгій Кониський 13 лютого 1795 р. і був похований у Спаській церкві м. Могильова, з яким історія пов'язала значну частину його життя та діяльності.

Після служіння Києво-Могилянській академії та Україні, Георгій Кониський, як єпископ і архієпископ Білоруський, став своєрідною ланкою єднання гуманістичної культури та суспільної ідеології українського й білоруського Просвітництва XVIII ст.; став однією з цеглин у фундаменті споруди раціоналістичного мислення та кращих ідеалів Людини Нового типу.

Література

1. Демин А. С. Активность литературных героев и деловая жизнь России второй половины XVII в. / А. С. Демин // Культурное наследие Древней Руси. Истоки. Становление. Традиции. – М., 1976. – С. 190–194; Черная Л. Русская культура переходного периода от Средневековья к Новому времени (Философско-антропологический анализ культуры) / Л. Черная. – М., 1999. – С. 173.

2. Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви. – Т. 1. – СПб., 1827. – Т.1; Булгаков Макарий. История Киевской Академии. – СПб., 1843; Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем академией. – К., 1858. – Ч. II; Филарет (архиепископ). История русской церкви. Период пятый (1721–1826 гг.). – М., 1888; Конисский Г. Слова и речи. – Могилев, 1892; Горленко В. Южно-русские образы и портреты. – К., 1898 та ін.

3. Грушевский М. С. З історії релігійної думки на Україні / М. С. Грушевский. – К., 1992.

4. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – К., 1904; Вишневский Д. Киевская Академия в 1-й половине XVIII ст. / Д. Вишневский. – К., 1903; Протасевич В. И. Социально-политические и философские взгляды Конисского / В. И. Протасевич // Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избранные произведения XVI – нач. XIX в. – Минск, 1962; Розвиток прогресивної

філософської думки російського, українського та білоруського народів у XVII–XVIII ст. – К., 1978; Кашуба М. В. Трактування Георгієм Кониським проблеми матерії / М. В. Кашуба // Від Вишенського до Сковороди. – К., 1972; Фоцан Я. Відображення гносеологічної позиції Георгія Кониського в процесі його культурно-освітньої діяльності / Я. Фоцан // Українознавство. – 2010. – № 14; Його ж. Георгій Кониський як носій українських церковних та культурних традицій на теренах Білорусі // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2011 та ін.

5. Історія Русовъ или Малой Россіи. Сочинение Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорускаго. – М., 1846; Віднов В. Нова праця з обсягу української історіографії / В. Віднов. – Львів, 1924; Возняк М. Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика / М. Возняк. – К., 1939; Історія Русів. – К., 1991; Драгоманів М. Про "Історію Русів" // Пам'ять століть / М. Драгоманів. – 1996. – № 2; Толочко О. О. П. Оглоблін та його монографія про автора "Історії Русів" / О. О. Толочко // Київська старовина. – 1997. – № 6 та ін.

6. Кониський Георгій. Філософські твори / Георгій Кониський. – К., 1990.

7. Українська літературна енциклопедія у 5 т. / за ред. І. О. Дзевєріна. – К., 1910.

Т. 2. – К., 1990.

8. Сребницкий И. А. К биографии Георгия Конисского / И. А. Сребницкий // Сборник историко-филологического общества при Институте князя Безбородько в Нежине. – К., 1896.

9. Там само.

10. Соціологічна думка України / за ред. М. В. Захарченка. – К., 1996.

11. Там само.

12. Линчевский М. Педагогика древних братских школ и преимущественно древней Киевской академии / М. Линчевский // Труды Киевской духовной академии. – Сентябрь, 1870.

13. Булгаков Макарий. История киевской Академии / Макарий Булгаков. – СПб., 1843.

14. Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990.

15. Кашуба М. В. Георгий Конисский / М. В. Кашуба. – М., 1979.

16. Сребницкий И. А. Вказана праця.

17. Кашуба М. В. Вказ. праця.

18. Хижняк З. И. Киево-Могиланская академия / З. И. Хижняк. – К., 1988.

19. Соціологічна думка України.

20. Пушкин А. С. Собрание сочинений / А. С. Пушкин. – М., 1962. – Т. 6. – С. 94; Сребницкий И. А. Вказана праця / И. А. Сребницкий. – С. 58.

21. Бережков М. М. Георгий Конисский / М. М. Бережков // Новое время. – 1895. – 11 (23) февраля.

22. Архив Юго-Западной России. – Т. 11. – Ч. 1. – М., 1913.

23. Титов Ф. И. Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII в.в. / Ф. И. Титов. – Т. 3. – Ч. 1. – К., 1905.